

РІЗНОМАНІТНІСТЬ АКСІОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВА

Розкриття сутності права невіддільне від розуміння його ціннісного змісту. Осягнення ціннісного змісту права передбачає знаходження та застосування відповідного методологічного інструментарію. Аксиологічний підхід розкриває ціннісний зміст права, але його тільки в найбільш загальному значенні слід вважати єдиним напрямком дослідження. Аксиологічний підхід, на нашу думку, розділяється на широкий спектр різновидів, при цьому можуть бути виділені різноманітні критерії їхньої класифікації. Зокрема, В. С. Бігун вважає можливим розділити аксиологічний підхід на два різновиди — деонтологічний та телеологічний [1, 10]. На його думку, «можна виокремити дві концепції цінностей: (1) деонтологічну та (2) телеологічну [2, 103]. Основою виділення подібних різновидів можна вважати напрямки етики, що мають всеохоплюючий характер.

Не заперечуючи щодо можливості висування наведеного критерію класифікації видів аксиологічного підходу (адже від певної етичної концепції залежить специфіка розуміння цінностей), ми вважаємо можливим погодитись з думкою Ю. Габермаса про доцільність виділення деонтологічної, когнітивістської, формалістської, дискурсивної та універсалістської різновидів етики [3, 326–327].

Якщо в межах аксиологічного підходу в методології права виділяти різновиди на основі концепції цінностей, що ґрунтуються на певних видах етики, то деонтологічний аксиологічний підхід передбачає тлумачення права як ціннісно обґрунтованого (належного) явища, істинність якого визначається за допомогою стверджувальних речень. Когнітивістський аксиологічний підхід надасть можливість відповісти на питання про ціннісну аргументацію нормативних висловлювань. Формалістський аксиологічний підхід тлумачить право як морально та ціннісно обґрунтованого (на основі категоричного імперативу) феномена. Дискурсивний аксиологічний підхід розглядає право як результат вільного, неупередженого обговорення всіх учасників практичного дискурсу щодо норм та цінностей, котрі є основою права та закріплюються з його допомогою. Універсалістський аксиологічний підхід стверджує про можливість досягнення морального виправдання права на основі спільних для всього людства норм та цінностей.

Якщо критерієм виділення напрямків (видів) аксиологічного підходу вважаємо тип праворозуміння, тоді в методології права присутній позитивістський аксиологічний підхід, природно-правовий аксиологічний підхід, соціологічний аксиологічний підхід, інтегративний аксиологічний підхід (цей список може бути доповнений на основі виділення інших типів праворозуміння).

В. С. Нерсисянц не виділяє позитивістського типу аксиології, він розрізняє два різновиди аксиології — природно-правову та лібертарно-юридичну. За

В. С. Нерсесянцем, в межах природно-правового ціннісного підходу позитивне право та держава оцінюється (в ціннісному плані) не стільки з точки зору саме правового критерію (тих об'єктивних правових властивостей, котрі присутні у відповідній концепції природного права), скільки за етичними позиціями, з точки зору уявлень автора певної концепції про моральну, релігійну та іншу природу й моральний зміст справжнього права. Згідно з його точкою зору, сукупність морально-правових властивостей і змістовних характеристик природного права в загальному плані тлумачиться як вираз загальної та абсолютної (в аксіологічному аспекті) справедливості природного права, якому повинно відповідати позитивне право та діяльність держави в цілому [4, 54].

На нашу думку, слід погодитись з висновками В. С. Нерсесянца стосовно вищенаведених природно-правового та лібертарно-юридичного (котрий можна вважати інтегративним) аксіологічних підходів. Водночас ми вважаємо, що можливо виділити позитивно-правовий аксіологічний підхід, котрий акцентує увагу саме на інструментальній цінності права та на тих цінностях, що забезпечуються правом. При цьому в межах позитивно-правового підходу залишається поза увагою ціннісне наповнення права, його відповідність до будь-яких цінностей. Окрім того, необхідно внести до цієї класифікації соціологічний аксіологічний підхід, котрий засновується на можливості виділення соціологічного типу праворозуміння чи соціологічної юриспруденції.

Також відповідно до етапів розвитку парадигм філософії та представленості в сучасній методології права можливе виділення класичного аксіологічного підходу, неklasичного аксіологічного підходу та постнеklasичного аксіологічного підходу.

Один із видів аксіологічного підходу ґрунтується на ідеях класичної філософської думки, зокрема розумінні свободи людини. Т. В. Розова та О. В. Шинкарук розкривають особливості німецької класичної філософії та зазначають, що, «розглядаючи проблеми людини і суспільства, класична німецька філософія концентрує увагу навколо проблеми свободи, її усвідомлення та ролі в суспільному розвитку» [5, 4]. Відповідно до цього класичний аксіологічний підхід визначається акцентуацією на питаннях визнання свободи як ціннісного змісту права. Однією з особливостей класичної філософії є розуміння цінностей права на основі його трансцендентальної сутності.

Одним з різновидів неklasичного аксіологічного підходу є ціннісний герменевтичний підхід. П. Рікьор визначав герменевтику як «теорію операцій розуміння в їхньому співвідношенні з інтерпретацією текстів; слово «герменевтика» означає не що інше, як послідовне здійснення інтерпретації» [6, 3].

Початками герменевтичного підходу є ідеї Вільгельма Дільтея. Згідно з В. Дільтеєм, виникнення гуманітарних наук є герменевтичною революцією. Виходячи з того, що ці науки є герменевтичними дисциплінами, їхній центр знаходиться у сфері інтерпретації мовних виразів. Вони повинні бути простежені до первісних почуттів (*expressions*). Для В. Дільтея життя безпосередньо об'єктивується в текстах та творах мистецтва. Отже, предметом дослідження гуманітарних наук є форми об'єктивації духа. Згідно з поглядами В. Дільтея, об'єк-

тивний дух є об'єктивацією життя в культурі та суспільстві: моралі, праві, державі, релігії, мистецтві, науці та філософії [7, 487–488].

Слід погодитись з думкою О. О. Бандури, який зазначив: «Проблема цінностей є підґрунтям герменевтики. Навіть в найелементарніших ситуаціях розуміння слухач (читач, реципієнт взагалі) може розпізнати й засвоїти смисл людських висловів тільки якщо перенесе його до контексту своєї власної ціннісної системи координат і значень» [8, 25].

За допомогою герменевтичного ціннісного підходу можливе осмислення не тільки права, що має вираз у законі, себто позитивного права, а також права в аксіологічному сенсі — як ціннісно-нормативної системи, котра заснована на соціокультурному досвіді минулих поколінь. Такий підхід набуває все більшої актуальності в контексті подолання позитивістського мислення в правовій сфері та усвідомленні важливості правового плюралізму. В межах герменевтичного підходу право розглядається як постійно триваючий процес розуміння та інтерпретації цінностей та норм, що здійснюється на основі поєднання індивідуального життєвого досвіду й досвіду попередніх поколінь, отриманих завдяки соціокультурній комунікації.

Г.-Г. Гадамар додержується точки зору, що першочерговим завданням для юридичної герменевтики слід вважати не розуміння чинних правових положень, а знаходження правоти, себто викладення законів у такий спосіб, щоб правопорядок пронизував дійсність [9, 356].

У неklasичному аксіологічному підході ціннісний зміст визначається в безпосередній залежності від соціокультурного контексту. Таким чином не заперечується, що свобода, рівність і справедливість є цінностями права, його атрибутами. Незважаючи на це, стверджується визначення їхнього реального змісту історичними, релігійними, культурними та іншими важливими чинниками, які створює сам феномен права, надає йому легітимності. Окрім того, визначається можливість отримання істини про право, водночас постулюється її дискурсивний характер. Показовим є розгляд права в межах герменевтичного ціннісного підходу, що визначає необхідність розуміння, проникнення в соціокультурний контекст формування права з метою виявлення його справжнього змісту.

Постнеklasичний (постмодерністський) аксіологічний підхід у методології права визначається ствердженням релятивізму в ціннісному наповненні права. З точки зору постмодерністської філософії, «істина, відокремлена від ціннісної інтерпретації, є безглуздя. Відповідно до цієї сентенції будь-яке знання вони розуміють як цілком опосередковане людською екзистенцією» [10, 54]. Залежність істини від соціокультурного контексту цінностей, від її ціннісного розуміння та інтерпретації, що є визначальною ідеєю неklasичного аксіологічного підходу, замінюється постулатом про заперечення самого поняття істини та можливості досягнення будь-якого консенсусу щодо спільних цінностей.

Окрім того, в основі класифікації аксіологічних підходів у методології права можна закласти класифікацію напрямків розвитку підходів до розгляду цінностей. Така класифікація напрямків філософії цінностей була запропонована О. Г. Даніляном і В. М. Тараненко [11, 391–392]. Відповідно до неї аксі-

ологічними підходами в методології права є: по-перше, натуралістичний психологізм; по-друге, персоналістичний онтологізм; по-третє, аксіологічний трансценденталізм; по-четверте, культурно-історичний релятивізм; по-п'яте, соціологічна концепція та ін.

При великій кількості підходів, котрі можуть бути виділені на основі цієї класифікації, найбільш широко використовуваними у методології права є універсалізм, що ґрунтується на трансцендентальній традиції розуміння цінностей, а також релятивізм, особливо у вигляді культурно-історичного релятивізму та соціологічного напрямку.

Універсалізм ґрунтується на визнанні наявності культурних універсалій, котрі в аксіологічному розумінні визначаються загальнолюдськими цінностями. У філософській думці вони тлумачились як трансцендентальні, себто ті, що виходять за межі історичного досвіду та притаманні усім соціокультурним спільнотам, не залежать від історико-культурного контексту. Розуміння цінностей з точки зору універсалізму засвідчує наявність спільної людської природи та визначається утвердженням загальних для всього людства ціннісно-світоглядних ідеалів і стандартів.

У правових дослідженнях універсалізм в аксіологічному підході визначається, передусім, визнанням універсальних, трансцендентальних цінностей. Також аксіологічний підхід в його універсалістському варіанті стверджує наявність загальнообов'язковості визнання єдиних стандартів прав людини, утвердження їх як загальнолюдської цінності.

Особливість поняття цінності полягає в тому, що в ньому імпліцитно присутні та переходять один в одного об'єктивний та суб'єктивний виміри людського буття. Водночас, якщо висунути тезу про те, що для утвердження поняття універсальних цінностей недостатньо тільки однієї наявності об'єктивного виміру цього буття, можна стверджувати, що подібні цінності передбачають певне усвідомлення людьми спільності людської природи [12, 3].

Ідеї щодо сприйняття норм, цінностей, будь-яких інших феноменів були розвинуті представниками антропологічної думки. Американський антрополог М. Херсковиць вважає, що не існує будь-якої реальності поза межами культурної реальності, і на основі цієї думки цілком логічно стверджує про обумовленість небосхилу індивіду культурним середовищем. Згідно з точкою зору дослідника, людина сприймає тільки ті цінності, що узаконені її часом. Основна теза М. Херсковиця полягає в тому, що оцінки завжди ґрунтуються на певному фундаменті [13, 26]. Характеризуючи культурно-історичний релятивізм, слід зауважити, що існують системи цінностей, які характерні для певної культури, супроводжують людину з народження і укорінюються у її свідомості, навіть якщо особа відмовляється від належності до означеної культури. У цього процесу є як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, культурні традиції забезпечують особу певними ціннісними орієнтирами у житті, такими як зв'язок поколінь. З іншого боку, культурні контексти не завжди надають можливість особі подивитися на якусь ситуацію, явище чи предмет неупередженим поглядом.

Абсолютним правом, що визнається культурним релятивізмом, є негативне право відрізнятись від інших і зберігати вірність власній культурі. Не може існувати, згідно з позицією культурного релятивізму, абсолютних позитивних прав, так як те, що вважається правом в певному суспільстві, може визнаватись як протиправне у інших народів. Стандарти свободи та справедливості слід розглядати як культурні універсалії, реальний зміст яких змінюється в різних культурах. Відповідно до цього, на практиці ніхто не має права втручатись в справи іншого суспільства, незважаючи на ті емоції, що викликають його діями, оскільки втручання розуміється як порушення права на самотність. Культурний релятивізм настільки побоюється етноцентризму та звинувачення в нетерпимості, що є готовим змиритись з будь-якою зневагою до власної культури, якщо це, незважаючи на наслідки, відповідає принципу відносності цінностей [13, 35].

Таким чином вихідними засадами релятивізму є визнання того, що «системи моральних цінностей різних суспільств детерміновані такими явищами, як історія, традиції, географічні обставини та світогляд» [14, 236].

Водночас була висунута цікава, але доволі дискусійна думка, що культурний релятивізм настільки націлюється на захист культурних відмінностей, що забувають у належній мірі оцінити суперечливий характер вимог до загального ядра об'єктивних культурних цінностей. Взаємна повага культурних відмінностей неможлива там, де не існує загальних цінностей [13, 36].

Вельми змістовним є характеристика релятивізму як методу, що була надана німецьким філософом Густавом Радбрухом. Ціллю релятивізму є становлення правильності будь-якого ціннісного судження тільки відносно певного доконечного ціннісного судження та тільки в межах певної цінності та певного світогляду та ніколи правильності самого цього ціннісного судження, цієї цінності та цього світогляду. При цьому релятивізм, на його думку, є категорією теоретичного, а не практичного розуму [15, 22–23].

Культурно-історичний релятивізм, що ґрунтується на ідеях В. Дільтея та М. Вебера, вважають основою аксіологічного підходу передусім у порівняльному правознавстві, проте він має важливе значення і для інших складових юриспруденції. Особливо це актуально для вирішення проблеми універсальності чи релятивності правових цінностей, а також збереження цінностей, котрі притаманні певній правовій культурі на тлі процесів глобалізації, що супроводжується утвердженням загальних стандартів, особливо в сфері прав людини.

Один із засновників сучасної соціології М. Вебер висунув та обґрунтував власну позицію стосовно цінностей та ролі останніх у процесі пізнання. Для нього, як і для Г. Рікєрта, акти віднесення до цінності та оцінки є відмінними один від одного. Акт віднесення явища або предмета до цінності перетворює наше індивідуальне враження на об'єктивне судження. Акт оцінки при цьому має суб'єктивний вимір. Водночас, на відміну від Г. Рікєрта, М. Вебер розглядав цінність як продукт певної історичної епохи, яка визначає спрямування інтересу. Кожна історична епоха, згідно з М. Вебером, має свої абсолютні, але їхній характер є релятивним, змінним. Таке розуміння можна назвати віднос-

ним або поміркованим релятивізмом. Так, згідно з цією концепцією, твердження про загальний характер цінностей є вірним лише для певного моменту в часі, хоча розповсюджується у просторових межах. Із зміною історичної епохи з'являються нові цінності, старі цінності втрачають сенс або набувають нового змісту.

На основі висування різноманітних критеріїв можливо виділення широкого спектра аксіологічних підходів. Згідно з критерієм належності до певного типу праворозуміння можливо виділення природно-правового, позитивістського, соціологічного та інтегративного підходів у методології права. Відповідно до розгляду цінностей в різноманітних видах етики можливо визначення універсалістського, формалістського, дискурсивного, когнітивістського, деонтологічних аксіологічних підходів у методології права. Також критерієм виділення різновидів аксіологічного підходу можуть бути напрямки чи етапи розвитку філософської думки.

Література

1. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. С. Бігун; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2004. — 20 с.
2. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Бігун. — К., 2004. — 220 с.
3. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосується гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? // Сроменко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник. — К.: Лібра, 1999. — С. 325–345.
4. Нерсесянц В. С. Філософія права: учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. — М.: ИНФРА М-НОРМА, 1997 — 647 с.
5. Розова Т. В. Класична піємська філософія: навч. посіб. / Т. В. Розова, О. В. Шипкарук. — О.: Юрид. л-ра, 2000. — 52 с.
6. Рикер П. Конфлікт інтерпретацій. Очерки о герменевтике / П. Рикер. — М.: Искусство, 1995. — 188 с.
7. Скирбекк Г. История философии: учеб. пособие для высш. учеб. завед. / Г. Скирбекк, Н. Гилье; пер. с англ. В. И. Кузнецова; под ред. С. Б. Крымского. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — 800 с.
8. Бандура О. О. Сдність цінностей та істини в праві: монографія / О. О. Бандура. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. — 200 с.
9. Гадамар Г.-Г. Істина і метод. Т.1. Герменевтика I: Основи філософської герменевтики: пер. с нім. / Г.-Г. Гадамар. — К.: Юніверс, 2000. — 464 с.
10. Соболь О. М. Постмодерн і майбутнє філософії / О. М. Соболь; ІАН України, Ін-т філософії. — К.: Наук. думка, 1997. — 187 с.
11. Дашильяк О. Г. Філософія: учебник / О. Г. Дашильяк, В. М. Тарапенко. — Х.: Прапор, 2005. — 496 с.
12. Гончарова Т. В. Универсальные ценности и цивилизационная специфика Латинской Америки. Кн. 1. Роль европейского начала в цивилизационном процессе в Латинской Америке: проблема соотношения универсального и локального / Т. В. Гончарова, А. К. Стеценко, Я. Г. Шемьякиш. — М., 1995. — 145 с.
13. Видли Д. Поняття цінності в сучасній антропології / Д. Видли // Культурологія. ХХ век: антологія: Аксіологія или философское исследование природы ценностей. — М., 1996. — С. 25–37.
14. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. для студент. спец. «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима [та ін.]; за заг. ред. П. М. Рабіновича. — Л.: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Фрапка, 2005. — 290 с.
15. Радбрух Г. Філософія права: пер. с нем. / Радбрух Густав. — М.: Междунар. отношения, 2004. — 240 с.

Анотація

Фальковський Л. О. Різноманітність аксіологічних підходів у методології права. — Стаття.

На основі висунування різноманітних критеріїв можливо виділення широкого спектра аксіологічних підходів. Згідно з критерієм належності до певного типу праворозуміння можливо виділення природно-правового, позитивістського, соціологічного та інтегративного підходів у методології права. Також критерієм виділення різновидів аксіологічного підходу можуть бути напрями чи етапи розвитку філософії.

Ключові слова: аксіологічні підходи, методологія права, класифікація, юридична герменевтика

Summary

Falkovskiy A. O. The Variety of Axiological Approaches in the Methodology of Law. — Article.

On the basis of various criteria possibly divide of the wide spectrum of axiological approaches. According to the criterion of belonging to the certain type of lawunderstanding possibly selection natural-law, positivism, sociological and integrative approaches in the methodology of law. Also the criterion of the selection of varieties axiological approaches can be directions or stages of development of philosophy.

Keywords: axiological approaches, methodology of law, classification, legal hermeneutic studies.

УДК 340.132:(801.73+168.4)

І. С. Кривцова

МОЖЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ТА СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДІВ У ПІЗНАННІ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Методологічний плюралізм при пізнанні правової реальності обумовлює не лише можливість, але й необхідність використання досягнень найрізноманітніших наук, у тому числі і природничих. Ця методологічна посилка дозволяє розглядати як «стрижньовий» напрямок розвитку сучасної методології права синтез різних підходів і методів, а «вузлового» орієнтира — міждисциплінарний характер останніх, оскільки «прийдешнє століття — століття міждисциплінарних досліджень» [1, 69]. У контексті цього і виявляється дія методологічних розробок синергетики у правовому пізнанні, оскільки вона міждисциплінарна по своїх інтенціях, комунікативна, конвенціональна і відкрита для діалогу [1, 69], що свідчить про відкритість «її методів до поповнення новими квазіуніверсаліями, виявленими в приватних дисциплінах, і не лише природничо-наукових ... сприйнятливості з філософськими традиціями різних напрямів, часів і народів, з метою рефлексії своїх підстав і принципів» [2]. Спроможність синергетичної концепції до подолання обмеженості світогляду епохи модерна і пропозиції нового підходу до дослідження правових явищ, здатного відповісти на виклик постмодерна [3, 8], характерна і концепції герменевтики. Остання у взаємодії з ідеями синергетики дозволяє процес розвитку правових явищ і процес інтерпретації правових текстів розглядати в одній площині координат, де за початкові засади будуть узяті складність, нестабільність, стохастичність, відкритість.